

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت
دانشکده اخلاق

رشته تربیت اخلاقی

پایان نامه کارشناسی ارشد

بررسی موانع تهذیب نفس از منظر امام علی علیه السلام

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر مهدی معظمی نژاد

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدرضا کریمی

دانش پژوه:

فاضل داداشی

تابستان ۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

با عنایت به رهنمودهای پیشوایان دینی و اندیشه در آموزه‌ها و باورهای دینی، برای رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی، و کمال نهایی؛ راهی جز تهذیب و تزکیه نفس نیست. اما از آنجایی که اسلام، دینی انسان‌ساز است، برای هدایت و گم نکردن راه سعادت منبع مکتوبی چون قرآن راهنمایی‌انی چون پیامبر (صلی‌الله و علیه و اله) و پس از ایشان ائمه اطهار (علیهم‌السلام) را در دسترس همگان قرار داده است. بامطالعه قرآن و نهج‌البلاغه شریف و سایر کتب دینی مربوطه، به‌عنوان مترجمان قرآن کریم می‌توان به هدایت دست‌یافت.

عارفان مسلمان تلاش می‌کنند سیر و سلوک خود را بر اساس دستورات دین و راهنمایی این بزرگان قرار دهند تا مسیر را به‌اشتباه طی نکنند. تهذیب و تزکیه عرفانی نفس از منظر امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) بر انسان‌شناسی استوار است که به خداشناسی و درنهایت به کمال رساندن انسان منجر خواهد شد. علی (علیه‌السلام) به‌عنوان انسان کامل؛ شناخت صحیح خداوند و اخلاص در عقیده و عمل، تقوی و صبر و غیره را از عوامل دست‌یابی به تزکیه نفس می‌دانند و برخی از عوامل درونی و بیرونی از جمله حبّ به دنیا، غفلت، پیروی از هوای نفس را موانع و سدهایی در راه تهذیب نفس برمی‌شمارند. در پژوهش پیش رو سعی بر این است که موانع و سدهایی را که در راه آدمی برای رسیدن به تهذیب و تزکیه نفس و به دنبال آن مانع رضای خداوند تبارک‌وتعالی هست، از منظر امام علی (علیه‌السلام) کنیم.

واژگان کلیدی: تهذیب، تزکیه نفس، خودسازی، امام علی (ع)، موانع.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱
۱-۱- کلیات.....	۲
۱-۱-۱- تبیین موضوع.....	۲
۱-۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۳
۱-۱-۳- پیشینه تحقیق.....	۴
۱-۱-۴- سؤال اصلی.....	۶
۱-۱-۵- سؤال های فرعی.....	۶
۱-۱-۶- روش جمعآوری اطلاعات.....	۶
۲-۱- تعریف مفاهیم.....	۷
۱-۲-۱- مانع.....	۷
۲-۲-۱- تهذیب.....	۷
فصل دوم: آثار تهذیب نفس و راههای رسیدن به آن از نگاه امام علی علیه السلام.....	۱۰
۱-۲- آثار تهذیب نفس.....	۱۱
۱-۲-۱- قرب الهی.....	۱۱
۱-۲-۲- خودشناسی.....	۱۲
۱-۲-۳- رستگاری.....	۱۲
۲-۲- راههای کسب تهذیب نفس.....	۱۳
۱-۲-۲- کمال شناخت خدا.....	۱۳
۲-۲-۲- اخلاص عمل.....	۱۷
۳-۲-۲- تقوی.....	۲۱
۱-۳-۲-۲- آثار تقوی.....	۲۵
۱-۳-۲-۲- جنبه درمانی.....	۲۵
۲-۳-۲-۲- بهرهبری از تقوی.....	۲۷
۳-۳-۲-۲- ثمرات انتخاب تقوی.....	۲۹
۲-۳-۲-۲- بایسته های تقوی.....	۳۰
۴-۲-۲- صبر.....	۳۱
۵-۲-۲- فزاینده شدن از ساحت های احساس و عقل.....	۳۳
۶-۲-۲- تصفیه درون و متمرکز ساختن آن به خدا.....	۳۴
۳-۲- جمع بندی.....	۴۱
فصل سوم: بررسی موانع درونی تهذیب نفس و راهکارهای مقابله با آن از منظر علی علیه السلام.....	۴۳
۱-۳- موانع شناختی.....	۴۵
۱-۳-۱- فراموشی یاد خدا.....	۴۶
۲-۳-۱- خودخواهی و حب ذات.....	۴۸
۳-۳-۱- جهل و نادانی.....	۵۱
۲-۳- موانع گرایشی.....	۵۱

۵۲	۱-۲-۳ پیروی از هوای نفس.....
۵۳	۱-۱-۲-۳ پیامدهای پیروی از هوای نفس.....
۵۳	۱-۱-۲-۳ دشمن سعادت انسان.....
۵۴	۲-۱-۱-۲-۳ فرجام سیاه.....
۵۵	۳-۱-۱-۲-۳ اسارت عقل.....
۵۶	۴-۱-۱-۲-۳ آلودگی به گناه.....
۵۷	۲-۱-۲-۳ راههای درمان پیروی از هوای نفس.....
۵۷	۱-۲-۱-۲-۳ راه علمی.....
۵۹	۲-۲-۱-۲-۳ راه عملی.....
۶۰	۳ خواندن نماز شب:.....
۶۱	۲-۲-۳ منشی‌های بد.....
۶۲	۳-۲-۳ غفلت.....
۶۴	۱-۳-۲-۳ عوامل غفلت.....
۶۴	۱-۱-۳-۲-۳ جهل و نادانی.....
۶۴	۲-۱-۳-۲-۳ مستی نعمت.....
۶۵	۳-۱-۳-۲-۳ آرزوهای دراز.....
۶۵	۴-۱-۳-۲-۳ مظاهر دنیا.....
۶۷	۲-۳-۲-۳ عواقب شوم غفلت.....
۶۷	۱-۲-۳-۲-۳ مرگ قلب.....
۶۷	۲-۲-۳-۲-۳ فساد اعمال.....
۶۸	۳-۲-۳-۲-۳ مانع از قرب الهی.....
۶۸	۴-۲-۳-۲-۳ هلاکت انسان.....
۶۹	۵-۲-۳-۲-۳ منشأ همه ضلالت‌ها.....
۷۰	۳-۳-۲-۳ نشانه‌های غفلت.....
۷۰	۱-۳-۳-۲-۳ بی‌اعتنایی به عوامل غفلت‌زدا.....
۷۱	۲-۳-۳-۲-۳ ضایع کردن عمر.....
۷۱	۴-۳-۲-۳ راهکارهای زدودن غفلت.....
۷۲	۱-۴-۳-۲-۳ استمرار و دوام ذکر خداوند.....
۷۲	۲-۴-۳-۲-۳ تفکر.....
۷۴	۳-۴-۳-۲-۳ تغییر محیط.....
۷۴	۴-۲-۳ دنیادوستی.....
۸۱	۱-۴-۲-۳ مصادیق دنیادوستی.....
۸۱	۱-۱-۴-۲-۳ ریاست‌طلبی.....
۸۲	۲-۱-۴-۲-۳ دوستی زنان.....
۸۴	۳-۱-۴-۲-۳ دوستی خواب و آسایش.....
۸۴	۴-۱-۴-۲-۳ دوستی مال و ثروت.....
۸۵	۵-۱-۴-۲-۳ دوستی طعام.....

- ۸۵..... ۲-۴-۲-۳ آفات دنیادوستی
- ۸۶..... ۱-۲-۴-۲-۳ دنیادوستی منشأ هر گناه
- ۸۸..... ۲-۲-۴-۲-۳ مخالفت با تقوا و دین
- ۸۹..... ۳-۲-۴-۲-۳ دنیادوستی مقابل خدادوستی
- ۹۰..... ۴-۲-۴-۲-۳ عداوت ورزیدن به آخرت
- ۹۱..... ۵-۲-۴-۲-۳ تاریکی دل
- ۹۲..... ۳-۴-۲-۳ راهکارهای درمان دنیاگرایی
- ۹۲..... ۱-۳-۴-۲-۳ زهد ورزیدن
- ۹۳..... ۲-۳-۴-۲-۳ قناعت و عدم زیاده‌طلبی
- ۹۵..... ۳-۳-۴-۲-۳ بصیرت دل درباره دنیا
- ۹۶..... ۴-۳-۴-۲-۳ دوری از دنیاطلبان
- ۹۷..... ۳-۳ موانع رفتاری
- ۹۷..... ۱-۳-۳ غیبت
- ۹۸..... ۱-۱-۳-۳ مفهوم غیبت
- ۱۰۰..... ۲-۱-۳-۳ آثار غیبت
- ۱۰۰..... ۱-۲-۱-۳-۳ غیبت بدتر از زنا
- ۱۰۰..... ۲-۲-۱-۳-۳ غیبت کردن موجب باطل شدن روزه
- ۱۰۱..... ۳-۲-۱-۳-۳ اذیت شدن اهل دوزخ به خاطر ناله‌های ناشی از عذاب غیبت کننده
- ۱۰۱..... ۲-۳-۳ تهمت
- ۱۰۲..... ۱-۲-۳-۳ آثار تهمت
- ۱۰۲..... ۱-۱-۲-۳-۳ تهمت از جمله گناهان کلان
- ۱۰۳..... ۲-۱-۲-۳-۳ تهمت زدن از صفات و ویژگیهای فاسق و کذاب
- ۱۰۳..... ۳-۱-۲-۳-۳ تهمت زدن موجب عذاب وجدان
- ۱۰۳..... ۴-۱-۲-۳-۳ تهمت زدن و نابودی دین
- ۱۰۳..... ۵-۱-۲-۳-۳ تهمت زدن هم ردیف باشرک و گناهی محو نشدنی
- ۱۰۴..... ۶-۱-۲-۳-۳ تهمت زننده از جمله بدترین مردم
- ۱۰۴..... ۲-۲-۳-۳ عذابهای الهی تهمت
- ۱۰۴..... ۳-۳-۳ سخن چینی
- ۱۰۶..... ۱-۳-۳-۳ آثار سخن چینی
- ۱۰۶..... ۱-۱-۳-۳-۳ سخن چین در زمره کافران
- ۱۰۷..... ۲-۱-۳-۳-۳ سخن چینی و عذاب قبر
- ۱۰۷..... ۳-۱-۳-۳-۳ سخن چینی باعث عذاب آخرت و محرومیت از بهشت
- ۱۰۷..... ۴-۳-۳ دروغ
- ۱۰۸..... ۱-۴-۳-۳ آثار دروغ
- ۱۰۸..... ۱-۱-۴-۳-۳ ایجاد روحیه نفاق
- ۱۱۰..... ۲-۱-۴-۳-۳ درک نکردن و باور نداشتن ایمان

۱۱۰	۳-۳-۴-۱-۳ کاهش دهنده روزی
۱۱۱	۳-۳-۴-۱-۴ فراموشی
۱۱۱	۳-۳-۴-۱-۵ از بین رفتن آبرو
۱۱۱	۳-۳-۴-۱-۶ دور شدن و نفرین کردن ملائکه
۱۱۱	۳-۴ جمع بندی
۱۱۳	فصل چهارم: بررسی موانع بیرونی تهذیب نفس و راه کارهای مقابله با آن از منظر علی علیه السلام.....
۱۱۴	۴-۱ خانواده
۱۱۴	۴-۱-۱ عوامل مانعیت خانواده از تهذیب نفس
۱۱۵	۴-۱-۱-۱ عدم تربیت صحیح دینی و اخلاقی
۱۱۶	۴-۱-۱-۲ درونی نشدن ارزشها در خانواده
۱۱۷	۴-۱-۲ راه کارهای تثبیت ارزشها از سوی خانواده
۱۱۷	۴-۱-۲-۱ تشویق و تنبیه
۱۱۷	۴-۱-۲-۲ معرفی الگوهای مناسب
۱۱۷	۴-۱-۲-۳ توصیه به رفتارها و صفات اخلاقی
۱۱۸	۴-۱-۲-۴ احساس مسئولیت والدین
۱۱۸	۴-۱-۲-۵ انتقال صحیح و به موقع ارزشها
۱۱۹	۴-۱-۲-۶ معاشرت با افراد مقید به ارزشها
۱۲۰	۴-۲ شرایط اجتماعی
۱۲۱	۴-۱-۲ فقر و مشکلات اقتصادی
۱۲۲	۴-۲-۲ هم سو نبودن رسانه های جمعی با آموزه های دینی و اخلاقی
۱۲۴	۴-۲-۳ مدگرایی (مد پرستی)
۱۲۶	۴-۲-۴ تجمل گرایی
۱۲۸	۴-۲-۵ بیکاری
۱۲۹	۴-۲-۶ عدم هماهنگی دستگاه های فرهنگی کشور
۱۳۰	۴-۲-۷ مربی
۱۳۳	۴-۳ شیطان
۱۳۴	۴-۱-۳ تبعیت از شهوات؛ مهم ترین راه نفوذ شیطان
۱۳۵	۴-۲-۳ پیامدهای پیروی از شیطان
۱۳۷	۴-۳-۳ راههای غلبه بر شیطان
۱۳۸	۴-۴ جمع بندی
۱۳۹	فصل پنجم: نتیجه گیری.....
۱۴۲	منابع

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱ - ۱ - کلیات

۱ - ۱ - ۱ - تبیین موضوع

لزوم تشخیص و تعیین هدف وجودی انسان، شناخت انسان و تبیین و تحلیل ابعاد وجودی او، و نیز ضرورت کشف قابلیت‌ها و استعدادهای انسانی، مسائلی هستند که ذهن پرسش‌گر انسان را همواره در طول تاریخ مشغول کرده است و ادیان و مکاتب الهی و بشری هرکدام به‌نوبه خود در مقام پاسخ‌گوئی به این مسائل قرار گرفته‌اند.

نکته حائز اهمیت این است که همه این مکاتب به تغییر انسان و رشد او در جهت مطلوب آن مکتب تأکید دارند؛ امری که سبک زندگی، فرهنگ و آداب و رسوم فردی و اجتماعی انسان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. ازاین‌جهت یکی از سؤالات مهمی که فراروی هرکدام از آن مکاتب قرار می‌گیرد این است که چه عواملی می‌توانند مانع حرکت انسان در مسیر رشد مطلوب باشند؟

دین مبین اسلام با تأکید بر قادر نبودن آدمی به شناخت کامل عوامل حاکم بر عالم، مدعی است تنها خداوند است که به‌عنوان خالق انسان و تمام پدیده‌های مؤثر بر او قادر است معارف حقیقی و پاسخ‌های لازم را در اختیار انسان قرار دهد و با ارائه دستورات لازم، زمینه تربیت اخلاقی آحاد جامعه را فراهم نماید. آموزه‌هایی که از طریق کتاب و سنت و نیز زندگی و سیره عملی اولیای الهی، به هدایت بشر در ابعاد مختلف فردی و خانوادگی و اجتماعی و فرهنگی و غیر پرداخته است و گستره تربیتی خود را از ضعیف‌ترین افراد تا رشدیافته‌ترین انسان‌ها در بر گرفته است.

اولیای الهی و به‌خصوص حضرت علی علیه‌السلام توجه خاصی به تربیت حقیقی انسان و قرار گرفتن او در مسیر تهذیب نفس داشته، اهتمام ویژه‌ای به رفع موانع اخلاقی پیش روی مسلمانان

ورزیده‌اند که در نهج‌البلاغه و غررالحکم و سایر منابع مربوطه منعکس شده است. تراث حدیثی و سیره عملی حضرت علی علیه‌السلام منبعی موثق برای کسب راه‌کارهای تربیت دینی و نیز تشخیص موانع تهذیب نفس افراد و جامعه، و کشف راه‌حل‌های مناسب جهت مقابله با آن موانع در اختیار ما قرار داده است؛ به‌ویژه اینکه بیانات ایشان در حد گفتار باقی نمانده، و به‌واسطه تربیت نفوس و نیز اجرای حکومت الهی، به صحنه عمل نیز کشانده شده و کارایی خود را ثابت نموده است. بنابراین لازم است دیدگاه آن حضرت را درباره موانع تهذیب نفس آدمی مورد بررسی قرار دهیم.

۱- ۱- ۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

درباره اهمیت و ضرورت تحقیق بر روی موانع تهذیب نفس از منظر حضرت علی علیه‌السلام، نکاتی چند را می‌توان متذکر شد:

الف) شناختن موانع تهذیب نفس، شرط اولیه برای ایجاد حرکت اصلاحی در جامعه و افراد است؛ چنانچه علمای اخلاق زدودن رذایل اخلاقی را مقدم بر کسب فضائل دانسته، رفع نجاست ظرف را مهم‌تر از پر کردن آن می‌دانند. ازاین‌رو بر همه مربیان و متربیان جامعه، رسانه‌های گروهی، آموزش و پرورش و تمام کسانی که در راستای تربیت دینی فعالیت می‌کنند، ضروری است که با علم به این موانع، قوانین و مجریان آن و نیز برنامه‌های آموزشی و پرورشی خود را در چارچوب تربیت دینی و رفع موانع قرار دهند. همان‌گونه که بر سالکان و اهالی معرفت لازم است با رفع موانع وجود خود را آماده جلب فیوضات الهی نمایند.

ب) غربت غم‌بار نهج‌البلاغه و کلمات حضرت علی (علیه‌السلام) در فضای امروز مسلمانان و شیعیان، و بلکه در میان حوزویان، آن‌چنان مستولی شده است که به مبالغه می‌توان گفت به فراموشی سپرده شده است. حضرت علی علیه‌السلام از سویی به‌عنوان امام و حجت الهی و مفسر و مبین معارف قرآنی، بهترین و والاترین حقایق را دریافت کرده است، و از سوی دیگر به‌واسطه عصمت مطلقه‌اش چگونگی عملکرد متناسب با آن حقائق را در طول حیات طیبیه خود آن‌ها را در اختیار بشر قرار داده است.

از طرفی به عنوان خلیفه بلا فصل پیغمبر و صحابه برتر آن حضرت، حقیقت آموزه‌های پیامبر را به ما انعکاس می‌دهد و ملاک‌های تربیتی صحیحی را در اختیار پیروان خود قرار می‌دهد که فرهنگ عمومی، سبک زندگی و تعامل با مظاهر دنیوی را مطابق با فرامین الهی اصلاح نماید. از این روی سد محکمی در برابر دیدگاه‌های غلط و انحرافی دیگر صحابه و پیروان آن‌ها درباره سیره پیامبر است.

۱-۱-۳- پیشینه تحقیق

از آنجا که هدف بعثت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله، اتمام مکارم اخلاقی است، و تعلیم و تزکیه نفس در قرآن و روایات همواره مورد تأکید بوده است، از این رو مربیان به اخلاق الهی همواره به مسأله تهذیب نفس پرداخته‌اند و متخلقان و سالکان الی الله در طول تاریخ چراغ راه مؤمنان قرار گرفته‌اند و آثار گران‌بهایی را در این زمینه به رشته تحریر درآورده‌اند.

با کنکاشی در منابع اخلاقی موجود، می‌توان چنین ادعا کرد که اکثر این منابع به صورت صریح یا ضمنی و درهم‌تنیده، به بیان عوامل و موانع مؤثر در امر تهذیب پرداخته‌اند؛ چراکه توجه به تطهیر نفس از رذائل و مزین کردن آن به فضائل، لاجرم نیازمند شناسایی این عوامل و موانع است.

یکی از مهم‌ترین منابع کهنی که در این زمینه مورد توجه سالکان و اهل تحقیق بوده است، کتاب منازل السائرین الی الحق المبین، اثر ابواسماعیل خواجه عبدالله انصاری هروی (۳۹۶ - ۴۸۱ ق) است. وی در این کتاب برای سلوک الی الله ده منزل معرفی می‌کند که در هر منزل ده باب از ابواب معرفت وجود دارد. مرحوم انصاری در ضمن بیان هر کدام از این ابواب، به صورت ضمنی به بیان عوامل و موانع می‌پردازد (انصاری هروی، ۱۳۷۱).

ابوحامد محمد غزالی (۴۵۰ - ۵۰۵ ق) نیز در فصل سوم کتاب احیاء علوم الدین با عنوان مهلکات درباره ریاضت نفس، شهوت‌ها، آفات زبان، در مذمت غضب و حقد و حسد، مذمت دنیا، مذمت بخل و حب مال، مذمت جاه و ریا، مذمت کبر و عجب و غرور قلم‌فرسایی کرده است، و در فصل چهارم با عنوان منجیات به نوعی به راهکارهای رشد روحی و ایمانی پرداخته، از توبه، صبر و شکر،

خوف و رجاء، فقر و زهد، توحید و توکل، محبت و شوق و انس و رضا، نیت و اخلاص و صدق، مراقبه و محاسبه، فکر، یاد مرگ و مراحل بعد از مرگ سخن به میان آورده است (غزالی، بی تا).

از دیگر منابع مهم در این زمینه کتاب اخلاق ناصری است که به بهانه ترجمه کتاب الطهاره مسکویه در تهذیب اخلاق نوشته شده است (طوسی، ۱۳۹۱، ص ۳۵). خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷ - ۶۷۲ ق) این کتاب را در سه مقاله تنظیم کرده، اولین مقاله آن را به تهذیب اخلاق: مبادی و مقاصد نام گذاری کرده است (همان، ص ۴۵)؛ فصل سوم مقاصد را به بیان فضائل (همان، ص ۱۰۸) و فصل پنجم را به بیان رذایل اختصاص داده، در فصل دهم معالجه امراض نفس را به بحث گذاشته است (همان، ص ۱۶۷).

برخی دیگر از منابعی که بحث از تهذیب نفس را پیش کشیده، مسیر رشد معنوی انسان را مطرح کرده اند، می توان معرفی کرد عبارت اند از:

۱. جامع السعادات، حاج ملا مهدی نراقی.
۲. معراج السعاده، حاج ملا احمد نراقی.
۳. نقطه های آغاز در اخلاق عملی، محمدرضا مهدوی کنی.
۴. گناهان کبیره، محمدحسین دستغیب شیرازی.
۵. تهذیب نفس، علی بحرینی دشتی.
۶. خودسازی و تهذیب نفس، سید جعفر حسینی.
۷. تهذیب نفس از دیدگاه قرآن، علی اکبر ولایتی.
۸. خودسازی یا تزکیه و تهذیب نفس، ابراهیم امینی.
۹. تهذیب نفس از دیدگاه آیات و احادیث معصومین، اعظم خطیبی شهری، پایان نامه سطح ۳ حوزه خواهران.
۱۰. اصول و شیوه های خودسازی، زهره خدابخشی، تحقیق پایانی سطح دو (کارشناسی) حوزه خواهران.

۱۱. آقای اکبر صالحی و خانم تهامی نیز در مقاله مشترک خود به این موضوع پرداخته،

پس از ذکر وراثت، شرایط محیطی، و اراده فردی به عنوان عوامل تربیتی، جهل، عجب،

حب دنیا، عالمان بی عمل یا بدعمل، و استفاده ابزاری از دین را به عنوان موانع تربیتی از

نگاه نهج البلاغه عنوان می کنند (صالحی و تهامی، ۱۳۸۸).

۱۲. قاسمی و همکاران (۱۳۹۵) نیز عوامل مؤثر در مقاله خود، بعد از مفهوم شناسی

تربیت و تربیت دینی، عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی را بر مبنای سخنان حضرت

علی علیه السلام و فیض کاشانی و همچنین استاد شهید مطهری تبیین کرده اند.

۱ - ۱ - ۴ - سؤال اصلی

موانع تهذیب نفس از منظر علی علیه السلام کدام است؟

۱ - ۱ - ۵ - سؤال های فرعی

۱. موانع درونی تهذیب نفس از منظر علی علیه السلام کدامند؟

۲. موانع بیرونی تهذیب نفس از منظر علی علیه السلام کدامند؟

۳. راهکارهای دفع و رفع موانع درونی تهذیب نفس کدامند؟

۴. راهکارهای دفع و رفع موانع بیرونی تهذیب نفس کدامند؟

۱ - ۱ - ۶ - روش جمع آوری اطلاعات

روش گردآوری تحقیق مذکور کتابخانه ای است که از ابزارهای نمونه برداری و فیش برداری

استفاده می شود، به این نحوه که با استفاده از این ابزار مطالب مورد نظر جمع آوری شده و سعی شده

نتایج علمی و کاربردی بدست آورده شود.

۱- ۲- تعریف مفاهیم

۱- ۲- ۱- مانع

منع در لغت ضد عطیه است و از این رو به انسان بخیل که اهل عطا و بخشش نیست، مانع گفته می شود (راغب اصفهانی، ۱۳۸۸، ص ۷۷۹). بنابراین هر چیزی که همچون سدی جلوی تحقق امر و انجام فعلی را بگیرد، مانع گفته می شود.

با توجه به تعریفی که از تربیت شده است، مبنی بر این که تربیت عبارت است از رفع موانع و ایجاد مقتضیات برای آنکه استعداد های انسان در جهت کمال مطلق شکوفا شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹، ص ۳۵)، حقیقت تربیت با شناسایی موانع و دانستن راه های رفع آنها عجین است. در مسیر تهذیب نفس و تربیت جان و حقیقت آدمی، موانع متعددی می تواند وجود داشته باشد که به نوعی می توان آنها را در قالب سه محور عنوان نمود:

الف) گاهی مانع به مسائل بینشی و دنیای عقلانیت و شناخت فرد مرتبط است؛ مثل عقاید باطل.

ب) گاهی به رفتارهای آموخته شده اطلاق می شود مثل آنچه در بحث تربیت کودک مطرح می شود. عادات و آداب و رسومی که در اقوام و قبائل هست، از این قبیل اند.

ج) گاهی نیز الزام هایی که از سوی دیگران ایجاد می شود، مانع تهذیب نفس می گردند؛ چه الزام هایی که از سوی گرایش ها و ادیان و مذاهب باشد، و چه الزام های مربوط به حکومت ها و دولت ها یا اجتماعیاتی که در هر جایی می تواند باشد.

۱- ۲- ۲- تهذیب

تهذیب در لغت به معنای پاکیزه کردن، پاک کردن، پیراستن، پاکیزه و خالص نمودن، درست و اصلاح نمودن است (دهخدا، ۱۳۴۳: ۶۵۹). واژه تهذیب در زبان عربی از ماده (هذب) مشتق گردیده است. از بررسی کتب و فرهنگ لغت، دو معنی برای کلمه تهذیب به دست می آید:

الف) پاک و خالص کردن: یکی از معانی که اکثر علما اهل لغت برای واژه تهذیب بیان کرده‌اند، پاک و خالص کردن است.

احمد بن فارس در معجم مقاییس اللغة (۱۴۰۴) گفته است: «تهذیب از هذب گرفته شده! ست. هذب، کلمه تدل علی تنقیه الشیء مما یعیبه و یقال شیء مهذب منقی مما یعیبه؛ هذب کلمه‌ای است که بر پاکی و پاکیزگی شیء از عیوب دلالت دارد و (شیء مهذب) وقتی گفته می‌شود که آن شیء از عیوب پاک شده باشد و هیچ گونه عیبی در آن وجود نداشته باشد». بنابراین از بیان ابن فارس معلوم می‌شود که تهذیب به معنی پاک کردن از عیوب است.

احمد فراهیدی (۱۴۰۹، ج ۴، ص ۴۰) نیز در کتاب العین گفته است: المهذب المخلص من العیوب. چنانچه فخرالدین طریحی (۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۸۴) نیز پاک و خالص بودن را برای کلمه تهذیب ذکر نموده است. ایشان می‌گویند: تهذیب یعنی پاک کردن شیء است و انسان مهذب کسی است که خوی خود را از عیوب اخلاقی پاک کرده باشد.

همچنین ابن منظور در لسان العرب (۱۳۶۹، ج ۱، ص ۷۸۲) می‌گوید: در اصل و ریشه تهذیب به معنای پاک کردن حنظل (میوه‌ای است بسیار تلخ به شکل هندوانه) از پوست است. ولی در مورد انسان، مهذب، به کسی گفته می‌شود که نفس خویش را از عیوب اخلاقی پاک و خالص کرده باشد.

ب) اصلاح: از معانی دیگری که برای تهذیب در کتب نقل شده است معنای اصلاح است. اهل لغت این معنا را در سطح گسترده‌ای بحث کرده‌اند که بعضی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌گردد. تهذیب از ماده هذب گرفته شده است به معنای پاک، خالص و اصلاح کردن است. در قاموس المحيط آمده است: هذب الشجر وغیره: أخلصه و أصلحه؛ یعنی آن درخت را از عیوب خالص و اصلاح نمودند. بنابراین اصلاح کردن شیء از عیوب، یکی دیگر از معانی واژه تهذیب است (حسین، ۱۳۸۶: ۷).

اما در اصطلاح، تهذیب عبارت است از: پاک ساختن نفس از صفات رذیله و آراستن آن به ملکات جمیله (نراقی، ۱۳۷۴: ۶۰). به عبارت دیگر تهذیب عبارت است از پاک کردن درون از رذایل اخلاقی،

که سالک طریق باید تمام عادات و اخلاق ضمیمه خود را رها کرده و خود را در تکلیف و مشقت اندازد، تا تمام عاداتی که مانع سیر و سلوک او است به حق طرد نماید (بدیعی، ۱۳۸۲: ۳۲).

علامه طباطبائی در تعریف تهذیب نفس می‌فرماید: تهذیب نفس یعنی تخلیه آن از رذائل و سپس تخلیه (آراستن) آن به فضائل (طباطبائی، ۱۳۹۱ ه.ق، ۱۴۷).

فصل دوم: آثار تهذیب نفس و راه‌های رسیدن به آن

از نگاه امام علی علیه‌السلام